

Marija Radoman
Odeljenje za sociologiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

Istraživanje stavova LGBT populacije o sektoru bezbednosti¹

Apstrakt: Rad predstavlja istraživanje o stavovima LGBT populacije prema sektoru bezbednosti u Srbiji. U toku pet fokus grupa rađenih sa LGBT osobama, utvrđene su osnovne karakteristike odnosa policije prema seksualnim manjinama. Kroz odnos policije, postoji pokušaj da se odredi delovanje institucija prema homoseksualnosti. U samom istraživanju utvrđene su i razlike koje postoje među ispitanicima s obzirom na njihov status i veličinu mesta stanovanja. Rad se osvrće i na dešavanja kao što su Parade ponosa koja dovode do ispoljavanja anti-gej opcija i političkih sukoba.

Ključne reči: Institucije, Parada ponosa, LGBT populacija, sektor bezbednosti, fokus grupe, LGBT aktivizam.

150

Uvod

Poštovanja prava LGBT populacije mogu se uzeti kao indikator demokratizacije zemlje kako na deklarativnom zakonodavnom nivou tako i u praksi. Ova manjina je bila predmet intenzivne pažnje javnosti u Srbiji počevši od 2009. godine kada je donesen Zakon o zabrani diskriminacije i kada je zabranjena Parada ponosa. Do danas, pitanje seksualnih manjina je postavljeno kao veoma važno za detektovanje onih politika u Srbiji koje pretenduju da budu ili bliske liberalnim proevropskim vrednostima ili konzervativnom uređenju društva. U ovom će tekstu biti ostavljena po strani analiza koja bi se bavila problemom da li je to pitanje centralno (u smislu približavanja EU standardima) jer i to može biti predmet rasprave, posebno ako se ima u vidu arbitrarno određivanje kriterijuma za ulazak u EU². Jedno je sigurno: bez povezanosti s procesom „evropeizacije”, položaj seksualnih i rodnih manjina važan je za sam proces demokratizacije u zemlji, jer otvara mnogo širu priču o poštovanju prava pojedinca. U Srbiji i pored

1 Rad je nastao na osnovu učešća autorke u istraživanju koje je tokom 2011. godine sproveo Centar za istraživanje javnih politika. Završna analiza tog istraživanja je dostupna na sajtu organizacije (LGBT populacija i reforma sektora bezbednosti, internet).

2 Šef Delegacije Evropske unije u Srbiji Vensan Dežer (Vincent Degert) izjavio je 26. septembra 2011: „Ne postoji uslov da bi Srbija trebalo da održi jednu, dve, pet ili deset parada ponosa da bi pristupila EU”. Dežer je, međutim, podsetio da Ustav Srbije predviđa zaštitu svih ljudskih i manjinskih prava i zabranjuje diskriminaciju po pitanju seksualne, verske i rasne orijentacije: „Ako Srbija hoće da bude pravna država, treba da poštuje svoj Ustav” („Dežer: Ne postoji uslov EU da Srbija održi Paradu ponosa“ 2011).

zadovoljavajućeg pravnog okvira koji se odnosi na marginalizovane grupe situacija na terenu pokazuje loše stanje u odbrani prava tih grupa.³ Međunarodna organizacija Amnesty International ocenjuje da je zabrana Parade ponosa u Srbiji 2011. veliki korak nazad za ljudska prava u Srbiji i ogroman vladin ustupak desničarskim nacionalističkim grupama, posebno „Dverima” i „Obrazu” koje su orkestrirale protivljenje Povorci. U istom izveštaju pominje se i da je gradonačelnik Beograda, Dragan Đilas „odbio da podrži Povorku ponosa, rekavši da je taj događaj rizik po imovinu, članove gej populacije, policiju i građane Beograda”.⁴

Odnos institucija u Srbiji prema LGBT populaciji ispitan je preko istraživanja stavova LGBT populacije prema sektoru bezbednosti (policija i vojska). Centar za istraživanje javnih politika odlučio je da se ovo istraživanje sprovede kako bi se rasvetlio problem bezbednosti LGBT populacije u Srbiji.

Stavovi su ispitivani putem fokus grupa koje su činili pripadnici ove populacije o čemu će više reći biti u delu o metodologiji. Istraživanje je sprovedeno u vreme najave Parade ponosa 2011. godine, ali ideja je bila da se problem bezbednosti razmatra i nezavisno od jednog takvog događaja. Odnos LGBT manjine tj. njeni stavovi prema sektoru bezbednosti uzeti su kao jedan od indikatora percepcije sopstvene bezbednosti pripadnika te manjine. Stavovi prema Ministarstvu unutrašnjih poslova važni su jer je ova institucija u prvom redu i najodgovornija kada do nasilja ili do pretnje nasiljem dođe, ali ti stavovi govore i o generalnoj slici koju jedna manjina ima prema konkretnoj vladi i konkretnom sistemu. Dakle, cilj istraživanja je da se preko ispitivanja percepcije LGBT populacije o sektoru bezbednosti dobije predstava o delovanju i efikasnosti tih institucija. MUP kao državni organ tehnički je najbitniji za LGBT populaciju kada se desi incident. Tako se, od svih državnih institucija, u radu policije najvidljivije odslikava generalni odnos institucija prema jednoj ugroženoj grupi (u tekstu će se videti da se percepcija ispitanika kada je reč o policiji znatno menjala, jer je i sama ta institucija prošla kroz reformu i menjala svoj odnos prema osobama drugačije seksualne orijentacije).

151

Odnos institucija prema LGBT populaciji možemo proučavati i kroz prizmu pravosuđa, kroz odnos socijalne službe ili zdravstva, ali MUP je najbitniji za sadašnji kontekst. Radi se o tome da u slučajevima nasilja dolazi do najdirektni-

3 Do sada, pored Ustava i delova Krivičnog zakonika, doneseni su sledeći zakoni koji se odnose na posebno ranjive grupe: Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o ravnopravnosti polova, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom. Ratifikovan je Međunarodni pakt o socijalnim, ekonomskim i kulturnim pravima koji garantuje niz mera kojima se štite prava Roma i siromašnih. Evropska komisija u svom redovnom Godišnjem izveštaju o napretku Srbije za 2010. godinu navodi da su diskriminaciji najizloženiji Romi, žene, invalidi i LGBT populacija (European Commission 2011:28).

4 „Amnesti: Zabrana parade crni dan za prava u Srbiji”, internet.

jeg kontakta između državnih organa i LGBT populacije. Taj kontakt je ujedno i najčešći kontakt sa državnim organima za samu populaciju jer se ona državi obraća onda kada je ugrožena. Ono što je bitno u tom odnosu jeste ispoljavanje same seksualne orijentacije jer ona postaje predmet pažnje institucija ali i javnosti (privatnost osobe postaje javna ili političko pitanje). Tada, LGBT osoba biva prepoznata kao takva i njena/njegova seksualna orijentacija je eksponirana (htela to osoba ili ne).

152

Samo delovanje u praksi pripadnika policije (a o čemu ovde saznajemo posredno, na osnovu stavova LGBT osoba koje su u većini slučajeva imale kontakt s nekim oblikom nasilja) govori o stepenu senzibilisanosti policijskih službenika, što se vidi u odgovorima ispitanika. Često do prijavljivanja nasilja i ne dođe, ali i to je važno zabeležiti kao podatak, jer se osobe ne odlučuju na prijavljivanje upravo na osnovu nekih ranijih iskustava ili iskustava drugih. Tako, delovanje na terenu samih pripadnika sektora bezbednosti govori nam o sprovođenju zakona u praksi, a što nam može biti i indikator o odnosu institucija prema LGBT. Dalje, pitanje bezbednosti viđeno iznutra (na osnovu autopercepcije same ugrožene grupe) jeste relevantno jer omogućava da se sagleda dubina problema (način života LGBT osoba, njihovi strahovi vezani za izloženost u javnim prostorima i mehanizmi snalaženja u okolnostima homofobične sredine).

Sektor bezbednosti u užem smislu podrazumeva tradicionalne državne aktere koji koriste silu (vojsku, policiju, obaveštajnu zajednicu) i sistem njihove kontrole (ministarstva koja njima upravljaju, parlamentarne odbore koji vrše nadzor). U širem smislu ovaj sektor obuhvata pravosuđe, kazneni sistem i sistem zaštite ljudskih prava, zatim carinu, finansijsku policiju, privatne kompanije u oblasti bezbednosti i civilno društvo (istraživačke i profesionalne organizacije, nevladine organizacije, medije) – sve aktere koji imaju interes u pitanjima bezbednosti (Đurđević–Lukić et al. 2011: 13). Stanovište od koga se ovde polazi jeste da je LGBT populacija u Srbiji izložena institucionalnoj diskriminaciji o čemu najbolje svedoči otkazivanje Parade ponosa koja je trebalo da se održi u oktobru 2011. godine, kao i odnos policije koja ne može ili neće uvek da garantuje bezbednost ovoj populaciji. Takođe, smatra se da je taj odnos samo deo šire slike, odnosa institucija prema ostalim društvenim grupama kao što su Romi, radnici, žene, zatvorenici itd.

Kontekst istraživanja – politički diskursi u vezi sa homoseksualnošću i održavanje Parade ponosa

Što se tiče specifičnih prava vezanih za LGBT populaciju, nakon donošenja Zakona o zabrani diskriminacije (26. mart 2009) i drugih akata (Zakon o rodnoj ravnopravnosti), kao i već potpisanih međunarodnih dokumenata (Evropska konvenciju o ljudskim pravima i Rezolucije o borbi protiv svake diskriminacije i nasilja protiv LGBT osoba), Srbija prema oceni stručnjaka sada ima zakonske

norme koje su skladu sa najvišim evropskim standardima. Trenutno u Srbiji deluju tri institucije u čijoj je nadležnosti borba protiv raznih oblika diskriminacije (ombudsman, poverenik za ravnopravnost i poverenik za informacije od javnog značaja).

Međutim, ne treba zaboraviti kontekst koji je obeležio donošenje Zakona o zabrani diskriminacije čiji je predlog bio prvo skinut s dnevnog reda zasedanja parlamenta (na osnovu inicijative Srpske pravoslavne crkve) a onda izglasan tesnom većinom. Glavni razlog opstrukcija u donošenju ovog zakona je „kontroverzni” član 21 koji najveći značaj ima za LGBT populaciju: „Seksualna orijentacija je privatna stvar i niko ne može biti pozvan da se javno izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji. Svako ima pravo da se izjasni o svojoj seksualnoj orijentaciji, a diskriminatorско postupanje zbog takvog izjašnjavanja je zabranjeno”.

I pored jasne pravne regulative, prava mnogih LGBT osoba se svakodnevno kršenju o čemu svedoči opšta klima u društvu (negarantovana sloboda kretanja, otvoreno izjašnjavanje o seksualnoj orijentaciji skoro uvek podleže nekom obliku diskriminacije a brojna ispitivanja javnog mnjenja pokazuju da veliki broj građana Srbije homoseksualnost smatra bolešću)⁵. Unapređenju njihovih prava doprinele su brojne inicijative civilnog sektora, koje su često vezane za određene projektne aktivnosti (u tom smislu su svedene samo na profesionalni aktivizam) ili su ograničene time što njihovi predstavnici često nisu spremni da do kraja kritikuju određene političke izjave i incidente do kojih dolazi. Mnoge nevladine organizacije za zaštitu ljudskih prava u zemlji, imaju u svom programu ili u svom delovanju jasne odredbe kojima se štite prava ove ranjive grupacije i kojima se bori protiv homofobije.⁶

Za ostvarivanje prava LGBT osoba veoma je bitno označiti koji su to osnovni diskursi vezani za homoseksualnost, a koji su obeležili održavanje i najavu parada ponosa. Ti sukobi oko Parade ponosa sada su već ustanovili jedan te isti niz argumenata koji se javlja još od pokušaja održavanja prajda 2009. (uostalom, u pitanju su manje više isti akteri i ista Vlada). Ovde je bitno detektovati te aktere jer su oni direktno ili usko vezani za institucionalna rešenja koja se donose povodom LGBT populacije (Vlada je dopustila da 2009. na nju presudno utiče stav SPC).

5 Prema istraživanju „Predrasude na videlo – homofobija u Srbiji 2010”, 52 odsto ispitanika smatra da su homoseksualci isti ljudi kao i svi, 67 odsto smatra da je homoseksualnost bolest, dok nasilje nad LGBT osobama opravdava 12 odsto populacije („Homofobija u Srbiji“, internet). U istraživanju „Stavovi i vrednosne orijenatacije srednjoškolaca u Srbiji”, 41 odsto anketiranih veruje da su pripadnici LGBT populacije bolesni (Radoman 2011).

6 Danas, u Srbiji postoji niz specifično LGBT organizacija kao što su: Labris – organizacija za lezbejska ljudska prava, Centar za kvir studije, Queeria – Centar za promociju kulture nenasilja i ravnopravnosti, Gayten LGBT, NLO – Novosadska lezbejska organizacija, Gej lezbejski info centar, Grupa za podršku mladim gej muškarcima „Izadi”, Spy – Siguran puls mladih, Queer Beograd, Gay podrška i dr.

Zbog najave navijača i ultradesničara izazivanju nereda 2009. od zabranjeno je održavanje svih skupova. Zbog situacije na Kosovu u oktobru 2011, međuetničkih incidenata u Temerinu i najavljene Parade ponosa, ministar policije Ivica Dačić izjavio je da postoji „velika napetost i netrpeljivost, zbog tinjajućih konflikata koji postoje” i Parada ponosa je otkazana drugi put za tri godine.

Parada ponosa je jedan vid aktivizma i odnosi se na zahtev za vidljivošću seksualnih manjina čije se postojanje negira ili se negiraju njihova prava. Ona je u vrednosnom smislu opozitna patrijarhalnim i konzervativnim vrednostima. Na taj način, svaka najava njenog održavanja u Srbiji od 2001. pokretala je brojne političke aktere, kako one na desnici tako i one liberalnije struje. Prekretnicu u aktivizmu nesumnjivo predstavlja najava „prajda” 2009. jer od tada društvo teško može negirati da homoseksualnost postoji.

154 Ako bismo hteli da izdvojimo dominantne diskurse⁷ i aktere koji su se protivili afirmisanju LGBT prava, onda bismo mogli da uvidimo sličnosti u ideološkim konstrukcijama različitih političkih opcija. Tako, s jedne strane je poznat diskurs radikalne desnice koja je direktno pozivala na razbijanje gej parade (i učestvovala u akcijama s tim ciljem) među organizacijama kao što su Obraz, SNP Naši i 1389⁸. Zatim, može se izdvojiti diskurs koji je tome blizak, u stavovima političkih partija kao što su Srpska radikalna stranka, Demokratska stranka Srbije, Srpska napredna stranka, zatim u Srpskoj pravoslavnoj crkvi i listovima poput „Pečata” i tada udruženja Srpski sabor Dveri (jedina razlika između radikalne desnice i druge opcije jeste manje direktno pozivanje na nasilje; kod drugih nema eksplicitnih izjava koje pozivaju na nasilje – oni čak tvrde da nisu za nasilje, samo što ono o čemu govore često zvuči suprotno toj tvrdnji. Treba imati u vidu da jedna politička stranka neće otvoreno pozivati na nasilje, za razliku od jedne omladinske ultradesničarske organizacije koja ne zavisi od volje birača). Kod njih je dominantna retorika koja homoseksualnost vezuje za bolest, neprirodnost i/ili za postojanje gej lobija, nacionalni identitet koji je pod pretnjom zapadnjačke gej kulture. Kod ove opcije postoji uverenje da je pitanje slobode vezano za ispoljavanje seksualne orijentacije nedopustivo jer će sutra u ime slobode svoja prava tražiti oni koji „opšte sa životinjama” ili neki drugi oblici. Tako se dolazi do slike totalnog rasula i propadanja društva. U ovim tumačenjima homoseksualnost se tumači kao stvar slobodnog izbora pa je po njima i „logično” osuđivati one koje se

7 Za značenje pojma „diskurs” koristim definiciju Vivijen Ber: „Diskurs se odnosi na skup značenja, metafora, predstava, slika, priča, iskaza i tako dalje koji, na neki način, zajedno proizvode određenu verziju događaja. On se odnosi na jednu posebnu sliku događaja (ili osobe ili vrste osoba), na poseban način njegovog predstavljanja (...) svaki objekat, događaj, osoba itd. može biti okružen mnoštvom različitih diskursa, pri čemu svi ti diskursi pričaju različitu priču o datom objektu, različito ga predstavljaju svetu“ (Ber 2001: 83).

8 „Beogradom krv će liti gej parade neće biti”, „Smrt pederima”, „Čekamo vas”, samo su neki od grafita kojima je grad bio preplavljen.

opredeljuju za takvu seksualnu orijentaciju.⁹ Treći diskurs se može označiti kao desničarski u istoj meri. Njega nalazimo u pojedinim stavovima stranka na vlasti (Demokratske stranke¹⁰ i Jedinstvene Srbije¹¹) i njima bliskih aktera: u pitanju je „ideologija četiri zida“ koja smatra da je ispoljavanje homoseksualnosti legitimno isključivo u privatnom prostoru (Maljković, internet). Ovo je samo uslovna podela jer i među navedenim ideologijama postoje brojna preklapanja kao i oprečni stavovi. Uzorke ovakvih stavova treba tražiti kako u istoriji ovih prostora ako i u pojedinim spoljnim uticajima savremene desnice. Osobine desničarske ideologije iz perioda devedesetih (etnički šovinizam, militarizam, antikomunizam, klerikalizam) danas se prilagođavaju novim trendovima desnice koja deluje i u Evropi pa se pored imigranata, crnaca i Roma (u obliku otvorenog ili prikrivenog rasizma), mržnja usmerava i prema LGBT populaciji.¹²

Posledice takvih ideologija vidljive su u odnosu institucija prema Paradi ponosa. Parada ponosa u Srbiji je 2009. godine zabranjena nakon čega je tadašnji Organizacioni odbor podneo žalbu Ustavnom sudu zbog te zabrane: „Ustavna žalba Ustavnom sudu Republike Srbije podneta je kako bi se osporilo rešenje kojim je Direkcija policije MUP-a naložila organizatorima da premeste skup iz centra Beograda na Ušće, kao i zbog propuštanja državnih organa da učine sve što je u njihovoj moći da spreče nasilje nad učesnicima Povorke ponosa“. Žalba je podneta i Sudu za ljudska prava u Strazburu. U decembru 2011, Ustavni sud je usvojio žalbu, našavši da su zabranom Povorke državni organi prekršili zakon o slobodi mirnog okupljanja, kao i pravo organizatora na delotvornu sudsku zaštitu.¹³ U Beogradu je 5. decembra 2011. održano suđenje Miši Vaciću, lideru ultradesničarske organizacije „SNP Naši 1389“ koji je optužen za diskriminaciju LGBT osoba uoči Povorke ponosa 2009. U vreme pisanja ovog teksta proces još uvek traje ali samo suđenje je zanimljivo jer se može pratiti i odnos pravosuđa prema ovom slučaju (proces je više puta odlagan, presuda još nije donesena). U svom svedočenju, svedokinja Marija Savić kao članica organizacionog odbora „prajda“, na suđenju vođi Obraza u novembru 2011. izjavila je da izmeštanje skupa na lokacije Ušće i

155

9 Pogledati Apel nižih sveštenika „Homoseksualnost je neprirodna i grešna“, internet.

10 Dragan Đilas.

11 Dragan Marković Palma.

12 „Savremeni moderni ideološki žargon (sveopšte pozivanje na pravnu državu, podelu vlasti i demokratiju) neretko uspešno zamagľava dublje ciljeve političkih pokreta i otežava prepoznavanje osnovnog usmerenja. Desni ekstremizam takođe se uspešno prilagođava tekućoj političkoj retorici i ispoljava na različite, često prikrivene načine, a gotovo po pravilu odriče svaku vezu sa nepopularnim fašizmom. Ideološka retorika nove ekstremne desnice je modernizovana i danas je obuzdavaju tendencije globalizacije nošene interesima multinacionalnog kapitala, za razliku od stanja između dva svetska rata kada se desni ekstremizam podudarao sa moćnim imperijalističkim reakcijama nacionalno homogenog krupnog kapitala“ (Kuljić 2002: 124).

13 „Zabrana Parade 2009. neustavna“, internet.

plato Palate Srbije koje je tada ponuđeno organizatorima „prajda”, nije prihvaćeno jer je to bila politička odluka i istakla da se nijedan drugi politički ili javni skup nikad ne održava na periferiji već u centru grada i kako bi bi prihvatanje te lokacije značilo dalju diskriminaciju LGBT osoba.

Sledeće godine (2010) država je podržala Paradu ponosa koja je održana uz prisustvo 5.000 policajaca i uz brojne scene nasilja navijačkih i ultardesničarskih grupa i organizacija. Međutim, 2011. država je ponovo procenila da ne postoje bezbednosni uslovi za održavanje Parade ponosa koja je bila zakazana za 2. oktobar ove godine. I pored zabrane održavanja Parade ponosa, pojedini aktivisti LGBT organizacija smatraju da u Srbiji nema systemske diskriminacije LGBT osoba (osim pojedinačnih slučajeva).¹⁴ Sa druge strane, čini se da „LGBT zajednica” ima drugačiji stav – prema jednoj anketi na sajtu organizacije Labris, od 269 ispitanika/ca, njih 221 (82,2 %) misli da u Srbiji postoji systemska diskriminacija prema LGBT osobama, 11,5% smatra da ne postoji a 6,3% nije sigurno.¹⁵

156 Metodologija istraživanja

Podaci korišćeni u ovom istraživanju prikupljeni su u periodu septembar – oktobar 2011, na uzorku od 45 ispitanika/ispitanica. Kao istraživačka tehnika izabrana je fokus grupa. Osnovni cilj istraživanja je bio utvrditi dominantne stavove koje lezbejska, gej, biseksualna i transrodna populacija (LGBT) ima prema institucijama sektora bezbednosti, Ministarstvu unutrašnjih poslova i Ministarstvu odbrane.

Istraživanje je rađeno kao pilot – istraživanje. Početna pretpostavka bila je da će se dobiti podaci koji se na osnovu datog uzorka ne mogu uopštavati za celokupnu LGBT zajednicu u Srbiji, ali koji jesu relevantni pokazatelji. Međutim, u toku rada na fokus grupama dobijeni su podaci iz samih organizacija koje se bave zaštitom LGBT prava, a koji ukazuju na neke opštije trendove. Pojedine organizacije kao što su Gej strejt alijansa imaju svoje redovne godišnje izveštaje u kojima se dokumentuju slučajevi nasilja nad ovom populacijom i oni su uzeti u obzir. Neke druge kao Gayten LGBT imaju svoju SOS službu i oni su mogli iz prve ruke ponuditi nešto opširnije podatke o tome kako se osećaju ljudi različite seksualne orijentacije s obzirom da ova organizacija ima iskustvo u radu sa LGBT duže od jedne decenije.

U ovom istraživanju, kako bi se dobili podaci o percepciji LGBT populacije o radu institucija sektora bezbednosti (policije i vojske) primenjena je kvalitativna metodologija. Fokus grupa je uzeta kao pogodan metod da se dobiju što kvalitetniji podaci jer se pošlo od pretpostavke da se radi o osetljivoj temi gde na osnovu

14 Predsednik Gej strejt alijanse Lazar Pavlović.

15 „Da li misliš da u Srbiji postoji systemska diskriminacija LGBT osoba?”, internet.

upitnika u formi ankete ne bismo dobili tako detaljne izjave. Takođe, prednost fokus grupa u odnosu na intervju jeste u tome da se ispitanici osećaju sigurno i imaju podsticaj da govore otvorenije pred drugima koje/koji su proživeli/proživeli slična životna iskustva.¹⁶ Takođe, fokus grupa se koristi u slučajevima kada se istražuje neka specifična društvena grupa (oboleli od HIV-a na primer) ili kada je teže doći do ispitanika.

Uzorak je planiran kao reprezentativan za celu teritoriju Srbije, pa su tri fokus grupe održane u Beogradu, a dve preostale u Novom Sadu i Nišu. Pokazalo se da se iskustva ispitanika/ispitanica u ovim gradovima upadljivo razlikuju u odnosu na LGBT populaciju koja živi u Beogradu. O tome svedoči i najslabiji odziv za učešće u Nišu, što se pripisuje izraženijoj homofobiji kojoj su LGBT osobe izložene u tradicionalnijim i manjim sredinama. Pored fokus grupa sa pripadnicima LGBT populacije, u istraživanju su korišćene i zvanične interpretacije dobijene u intervjuima sa predstavnicima MUP-a i Ministarstva odbrane (intervjue je sproveo Centar za istraživanje javnih politika). U pitanju su bila dva intervju sa ukupno deset visokih predstavnika MUP-a i MO-a (u ovom su tekstu kao relevantniji uzeti podaci o policiji, tako da se pitanje odnosa LGBT i vojske ovde neće detaljnije razmatrati). U određivanju uzorka, osim geografskih odrednica, planirano je takođe i da ispitanici/ispitanice budu, osim aktivista i aktivistkinja¹⁷ koji se profesionalno bave zaštitom LGBT prava, i neaktivisti/neaktivistkinje.¹⁸ Radna pretpostavka je bila da će aktivisti biti mnogo upoznati sa radom institucija i da će na osnovu rada u svojim organizacijama moći da daju širu sliku o položaju LGBT populacije kao i o reakcijama, pre svega policije, u slučajevima incidenta. Sa druge strane, neaktivisti nisu direktno uključeni u aktivizam i oni su nam donekle dali podatke koji bi trebalo da prezentuju stavove LGBT populacije koja živi „običnim životima”. Treba napomenuti da su ovi neaktivisti/neaktivistkinje u uzorku ipak na neki način vezani za aktivizam – najviše putem poznanstva sa organizacijama i aktivistima pa samim tim već imaju bolji pristup nekim

157

¹⁶ Fokus-grupni intervju kao jedna od široko primenjivanih istraživačkih tehnika u društvenim naukama ima i druge značajne karakteristike. U fokus grupama dolazi do sučeljavanja različitih i oprečnih razmišljanja, stavovi ispitanika mogu da se formiraju u skladu sa dinamikom grupe, istraživači mogu da stvore neformalnu atmosferu za ispitivanje a često se koristi u ranim fazama nekog istraživanja kada se uočavaju osnovni uzročni odnosi među ispitivanim pojavama ili kada ispitivana pojava nije dovoljno poznata. Kao tehnika, fokus grupa je primenjivana kako u akademskim istraživanjima, tako i u marketingu, političkim i primenjenim društvenim istraživanjima.

¹⁷ Organizacije čiji aktivisti su učestvovali u fokus grupama su sledeće: LABRIS – organizacija za lezbejska ljudska prava iz Beograda, Ženski prostor iz Niša, GSA – Gej strejt alijansa iz Beograda, GAYTEN – LGBT Beograd i Grupa za podršku mladim gej muškarcima IZAĐI iz Novog Sada.

¹⁸ Kako je do pripadnika „zajednice” teže doći, ispitanici/ispitanice su dolazili na fokus grupe po pozivu nekog od poznanika/poznanica (u ovom slučaju po pozivu nekog od aktivista/aktivistkinja sa kojima je već bila uspostavljena saradnja).

informacijama. Oni su na primer mnogo sigurniji i znali bi kome da se obrate u slučaju nasilja. To isto se ne može reći za ostatak zajednice – lezbejke, pripadnike gej zajednice, biseksualne ili trans osobe u Srbiji, koji/koje najčešće nemaju nikakav dodir sa organizacijama ili mehanizmima zaštite (bilo da je u pitanju nedostatak informacija, bilo da nemaju dovoljno hrabrosti da se nekom obrate).¹⁹

158

Do pripadnika/pripadnica LGBT populacije koji ni na koji način nisu u kontaktu sa aktivistima teže je doći. Postoji problem zadobijanja poverenja koji je tipičan za jednu ugroženu grupu. Reč je o osobama koje nikada ne izlaze u javnost sa svojim iskustvima, pa čak i kada se radi o grupi koja bi bila „gej frendli”²⁰, dakle mesto podrške i sigurnosti za njih. Sve ove karakteristike uzorka donekle „zakrivljuju“ rezultate istraživanja, i to prema pozitivnijem polu, odnosno, može se reći da su rezultati dobijeni putem diskusija na fokus grupama optimističniji nego što je realna slika položaja ovih osoba. Siva zona nasilja nad LGBT populacijom veoma je velika, jer mnogi pripadnici/pripadnice ovih zajednica osim što ne prijavljuju nasilje policiji, nemaju ni kontakt s organizacijama koje bi im pružile neki vid podrške. Načelno nema razlike u tome ko je žrtva nasilja (to mogu biti i „aktivisti” i „neaktivisti”), ali postoji razlika u odnosu na to ko je u prilici da prijavi nasilje i ko ima dovoljno podrške i lične hrabrosti da to učini, pri čemu je svođenje čina prijavljivanja nasilja na lični nivo ukazalo na to da postoji problem na institucionalnom nivou.

Posmatrano prema polu i rodu, uzorak čine 12 žena, 28 muškaraca i petoro ispitanika/ispitanica koji su transgender ili transsexual. Takav uzorak odgovara realnoj situaciji na terenu, a to je da postoji više LGBT aktivista koji su gej nego lezbejki ili transseksualnih/transgender (broj „autovanih”²¹ gej muškaraca je veći nego ovih drugih kao i broj „gej organizacija” što nije specifično samo za Srbiju već čini opštiji trend).

Uzorak čini 31 ispitanik/ispitanica iz Beograda i 14 iz Novog Sada i Niša. Prema starosnoj strukturi uzorak izgleda ovako:

Godine	15–20	21–25	26–30	31–40
Broj učesnika/ učesnica	1	8	20	16

19 Pitanje je da li bi osoba koja ni na koji način nije povezana sa nekom organizacijom ili ne poznaje blisku osobu koja je uključena u aktivizam, uopšte pristala na ovakav vid istraživanja (samo istraživanje zahteva da se osoba već javno deklarirala do nekog stepena i da može otvoreno da govori o svojoj seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu).

20 Osobe koje nisu LGBT orijentacije ali pokazuju senzibilitet za tu temu i podržavaju ljude takve orijentacije.

21 Osobe koje su se na bilo koji način javno deklarirale kao LGBT.

Pripadnici/pripadnice LGBT populacije koji su učestvovali u radu fokus grupa potiču iz različitih gradova, različitih su političkih opredeljenja, aktivističkog iskustva i starosti. Zanimljivo za uzorak jeste da su na fokus grupama bili zastupljeni predstavnici i predstavnice organizacionog odbora parada ponosa iz 2001, 2009, 2010. i 2011. godine (u planu istraživanja odlučeno je da u uzorak uđu baš ti predstavnici jer su oni morali imati detaljnija iskustva u radu sa institucijama, pa i sa MUP-om). Neki od njih bili su uključeni u organizaciju „prajda” kao deo svojih organizacija, a neki su bili slobodni aktivisti. Ova iskustva su značajna zbog informacija o odnosu policije prema organizaciji Parade ponosa.

Što se tiče samog konteksta u kome je rađeno istraživanje, potrebno je imati u vidu i događaje/procese koji mogu da utiču na percepciju grupe. S obzirom na činjenicu da je Parada ponosa događaj oko kojeg se mobilišu pripadnici LGBT populacije koji do tada nisu bili toliko aktivni ili nisu imali artikulisane političke stavove, u analizi je i to uzeto u obzir. Prve dve fokus grupe (u Beogradu i Novom Sadu) održane su u nedelji uoči zakazanog „prajd” (2. oktobar 2011), a ostale grupe su pomerene nakon tog datuma jer se pretpostavljalo da će eventualno održavanje ili zabrana uticati i na stavove pojedinaca.

159

Odgovori prikupljeni tokom fokus grupa sistematizovani su prema temama istraživanja i podeljeni na nekoliko segmenata:

- Percepcija lične bezbednosti učesnika/učesnica u fokus grupama (šta osećaju kao glavnu pretnju?)
- Da li su učesnici fokus grupa doživeli nasilje povezano sa njihovim LGBT identitetom, da li su nasilje prijavili policiji i kako je policija reagovala u tim slučajevima?
- Percepcija policije i MUP-a: opšta percepcija ove institucije, njene uloge u društvu i vidljivosti reformi u radu MUP-a; mogućnost rada LGBT osoba u MUP-u, reakcije vezane za Paradu ponosa.
- Percepcija Vojske Srbije i Ministarstva odbrane: uloga u društvu, odnos prema osobama drugačije seksualne orijentacije u sopstvenim redovima, uočeni trendovi u reformi MO-a (stavovi prema vojsci neće se razmatrati u ovom tekstu).

Rezultati istraživanja

Podaci će uglavnom biti predstavljeni po celinama a sve izjave su prenesene u originalu i bez korekcija autora izveštaja osim nekih činjeničkih podataka koji su mogli da odaju identitet ispitanika. Na početku svake fokus grupe učesnici su pitani šta osećaju kao najveću pretnju po svoju bezbednost. Najviše odgovora odnosilo se osećaj ugroženosti fizičke bezbednosti koji je najviše vezan za ulicu i

javne prostore. Pritom, treba imati u vidu da su ti strahovi pojačani usled najave održavanja Parade ponosa i medijske propagande koja često prenosi i necenzurisane homofobične poruke kao i pozive na nasilje. Neke od najčešće korišćenih formulacija jesu sledeće:

– Meni je na prvom mestu taj osećaj sigurnosti za fizičku bezbednost. Generalno vidim da je situacija vrlo nestabilna, ali to nije ništa novo, to je nešto što ovde traje već decenijama. Ta situacija se po meni pogoršava.

– Ja nemam problem sa tim da se šetam ulicom, kako god, uopšte mi nije bitno. Ali ovih dana se, na primer, priča o Paradi i 24 sata se priča o sigurnosti, i pošto ja idem na Paradu onda sve to ima uticaja (aktivista).

– Moji roditelji znaju da sam gej pa opet strahuju za mene i taj strah od bezbednosti se onda reflektuje ne samo na vas već i vašu najbližu okolinu (neaktivista).

160 Odmah nakon fizičke nesigurnosti ispitanici i ispitanice su navodili strah od gubitka posla ili strah da neće moći lako da nađu posao ako budu prepoznati kao gejevi, lezbejke ili ako se samo budu tako deklarirali. Nekoliko njih je imalo takve odgovore:

– Na prvom mestu me je strah od fizičke ugroženosti, a onda strah da je moguće da dođe do gubitka posla. Koliko znam, u Srbiji ne postoji neki zakon koji bi me zaštitio u slučaju da me poslodavac otpusti zbog seksualne orijentacije a posebno ne danas gde se poslovi gube zbog svega.

– Retko će neko eksplicitno da otpusti nekog zbog drugačije seksualne orijentacije. Generalno, i da postoji zakon koji bi te štitio – a postoje određeni zakoni sa tim antidiskriminacionim odredbama – ti nećeš imati dokaze o tome na sudu.

S obzirom da u Srbiji postoji mali broj „autovanih“ LGBT osoba, kada je reč o radu na poslu većina njih već ima razvijene mehanizme prikrivanja svog identiteta, kao sistem zaštite od diskriminacije:

– Ne doživljam to na poslu kao problem jer ti već sam učiš sebe na neku vrstu autocenzure u ponašanju (neaktivista).

– Morate da imate neku vrstu mimikrije koja je već izvežbana, i na poslu i u društvu. To je naporno, mislim da većina LGBT populacije nije ni svesna koliko tome pribegava (neaktivista).

Iz odgovora se može zaključiti da je za LGBT populaciju najveći strah od ugroženosti fizičkog integriteta. Takođe, ispitanici su uglavnom svesni toga da je taj osećaj povezan sa sveukupnim delovanjem institucija:

– Ne znam da li to mogu nazvati strahom, ali kod mene više postoji to nepoverenje u institucije. Jeste i njihova odgovornost što su ljudi u društvu nasilni, a drugo i kada im se obratite nikad ne znate kakav ćete odgovor dobiti – ja pre razmišljam da li da im se obratim uopšte ili da nešto uradim sam.

– Ja prvo pomislim na crkvu i političke strukture koje se nekako poigravaju time, našom bezbednošću. Mislim da su odgovorni jer oni daju dosta otvoreno impulse za nasilje, i to se konstantno provlači u medijima. Ja sa tim imam najveći problem (neaktivista).

– Na osnovu mog dugogodišnjeg iskustva i rada na SOS telefonu, mogu reći da se jedna prosečna trans ili gej osoba užasno plaši institucija kao što su policija ili vojska, ali nešto što bi trebalo da je približnije, prihvatljivije, otvorenije je Ministarstvo za ljudska i manjinska prava.²²

Prema rečima ovog aktiviste, on je u direktnom kontaktu s predstavnicima Ministarstva za ljudska i manjinska prava i današnje Uprave za ljudska i manjinska prava, došao do poražavajućih podataka: visoki predstavnik institucije „ne zna šta LGBT znači”, a na pitanje aktiviste šta institucija radi u vezi s ovom manjinskom grupacijom „osim što preuzimaju ideje i strategije koje NVO inicira i sastavlja”, dobija odgovor: „Pa mi nemamo nikakav akcioni plan i strategiju i uostalom izbori slede, a mi smo ovde manekeni”.

161

LGBT populacija o slučajevima nasilja i reakcijama MUP-a

Nasilje nad mnogim pripadnicima LGBT populacije je svakodnevno, od šikaniiranja u porodici do incidenata koji uključuju verbalno ili fizičko maltretiranje do opšte atmosfere u društvu, koja iako pokazuje napredak u poslednjoj deceniji u Srbiji, za sada je još uvek daleko od stanja u kome se neheteroseksualnost može slobodno ispoljavati. Učesnici fokus grupa nisu izuzetak u oceni takve situacije. Većina njih, bilo da su aktivisti ili neaktivisti, ima određenu percepciju o ugroženosti LGBT populacije. Važno je napomenuti da se ta percepcija ne može odvojiti od njihovih ličnih iskustava – osećaj ugroženosti je baziran na iskustvu. U slučaju ovog istraživanja većina ispitanika je tokom svog života doživela neki oblik nasilja – verbalno i/ili direktno fizičko nasilje ili su bili pod pretnjom nasilja. Takođe, većina ispitanika pored sopstvenih slučajeva nasilja zna za mnoge druge priče LGBT osoba koje su im prijatelji ili saradnici (ta saznanja takođe formiraju utisak o bezbednosti)²³. Aktivisti imaju i dodatna saznanja iz svog profesionalnog

²² Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je od zastupnika LGBT prava prepoznato kao nadležna institucija koja bi od svih delova sistema vlasti trebalo da postupa aktivnije i da ima daleko senzitivniji pristup ovoj tematici (ako policija ne postupa valjano onda se očekuje da resor za ljudska i manjinska prava bude prava adresa na koju se neko može obratiti, posebno kada je u pitanju odnos policije i osetljivih društvenih grupa).

²³ Zbog ograničenosti dužine teksta nisu navedeni brojni primeri ispitanika, njihova

iskustva (u radu sa žrtvama nasilja koje se javljaju organizacijama). Generalna ocena je da je poverenje u rad MUP-a na veoma niskom nivou – slučajeve nasilja uglavnom prijavljuju ili bi bili spremni da prijave aktivisti LGBT organizacija ili drugih organizacija koje se bave promocijom ljudskih prava. Čin prijavljivanja je dosta vezan za političku percepciju tog čina jer ako postoji verovanje da policija inače ne reaguje, onda neće doći ni do prijavljivanja. Prijavljivanje nasilja se često vezuje za dalje „autovanje“ osobe (pred istražnim i pravosudnim organima kao i pred okolinom) tako da je stepen neprijavljivanja povezan dosta i sa tom činjenicom. Postoji upadljiva razlika u odnosu LGBT osoba prema institucijama sile kada su u pitanju Beograd i ostala mesta u Srbiji. Na neprijavljivanje napada utiče i opšti utisak da je pravosuđe neefikasno.

162 Jedan od aktivista je prepričao verbalno maltretiranje od pre nekoliko godina kada je bio u grupi ljudi od kojih je jedna osoba bila prepoznata kao LGBT aktivistkinja (što je bio i povod napada). Iako se čitav slučaj završio bez većih incidenata, učesnik je iskazao nezadovoljstvo reakcijom policije koja tada nije reagovala (policajci su samo prošli pored kluba gde se sve odigravalo, iako su na osnovu vike i celokupne situacije morali da procene da se nešto dešava).

Kod neaktivista/neaktivistkinja, poverenje u rad policije zavisi od njihovog pređašnjeg iskustva. Neki od njih su imali pozitivan susret sa ovom institucijom te bi u tom smislu bili spremni da ponovo prijave incidente. Međutim, ako je jedno iskustvo bilo negativno veća je verovatnoća da do sledećeg obraćanja policiji neće ni doći. Neaktivista, oko 17 godina, izjavljuje sledeće: „Mene su napali navijači na autobuskoj stanici. Dva policajca su bila na stanici i niko nije uradio ništa. Zapalili su cigaru i gledali u mene dok su ovi [navijači] pljuvali, vređali“. On se obratio policiji, međutim, oni su potpuno ignorisali molbe dok su navijači stajali okolo. Slučaj se završio tako što je mladić uspeo da uđe u neki drugi autobus i ode. Danas smatra da se ne bi obratio policiji se opet nešto desi: „Nemam toliko poverenja u njih da bih ih zvao“.

Kod aktivista čak i pored negativnog iskustva postoje saznanja o tome da slučajevne nasilja treba konstantno prijavljivati – „prosto, negde je nešto evidentirano“. Na taj način, može se reći da su aktivisti skloniji da prijavljuju napade (u pitanju je „poverenje“ koje nije toliko subjektivni osećaj koliko kalkulacija i procena da će policija u određenim situacijama reagovali). U Nišu aktivisti/aktivistkinje i neaktivisti/neaktivistkinje imaju vrlo ujednačen odnos prema radu policije. On je znatno lošiji u poređenju sa Beogradom ili Novim Sadom gde, iako dolazi do negativnih reakcija, ima i pozitivnih primera. Razlog ovakvog odnosa prema policiji proističe kako iz opšte situacije straha od izlaganja samih gejeva i lezbejki tako i od specifičnih incidenata iz prošlosti. Naime, 2007. godine policija je u Nišu prekinula javno okupljanje pripadnika/pripadnica LGBT populacije i legiti-

iskustva sa nasiljem.

misala sve prisutne na događaju (uglavnom gej muškarce) i podatke iz njihovih identifikacionih dokumenata unela u spisak napravljen tom prilikom (policija je bila pozvana da obezbedi skup). Desilo se da su tada tri aktivistkinje LGBT organizacije iz Niša zatražile od policijskih službenika da im saopšte razloge legitimisanja. Nakon pitanja odvedene su u policijsku stanicu. One su kasnije prekršajno kažnjene za neposredovanje identifikacionih dokumenata.²⁴ Od tog incidenta LGBT aktivisti i aktivistkinje nisu više upućivali policiji zahteve za obezbeđivanje svojih okupljanja. Iako ovaj incident datira od pre četiri godine, posledica je veliko nepoverenje u rad policije kao i neprijavlivanje incidenata (dakle i kod samih aktivista, a ne samo neaktivista). Učesnici i učesnice fokus grupe iz Niša smatraju da, zbog ovog i nekih drugih sličnih incidenata²⁵, policija ima evidenciju osoba drugačije seksualne orijentacije u tom gradu i da je to institucionalna praksa koje se policija ne odriče budući da je tako postupala sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka kada je homoseksualnost bila kvalifikovana kao krivično delo (posledice te kaznene politike se vide i danas, ostaci te prakse jesu stereotipi prema seksualnim manjinama koje se često posmatraju kao devijantne, sklone kriminalu i prestupničkom ponašanju).

163

U Novom Sadu se dogodio sličan incident. Učesnici su naveli da se kao „stari podatak” pominje da je novosadska policija 2005. „sakupljala, pravila listu pedera i lezbejki”. Što se tiče razlika između odgovora aktivista i neaktivista, osnovna je da aktivisti imaju svest da posao kojim se bave donosi neku vrstu sigurnosti. U Beogradu, u odgovorima aktivista/aktivistkinja postoji slaganje oko stava da će policija reagovati i vršiti svoju dužnost bez obzira na to koje su oni lično seksualne orijentacije ili pola. To uverenje postoji jer se policija ponaša oprezno i proračunato kada zna da su u pitanju aktivisti iz nevladinih organizacija koji bi u slučaju nekorektnog postupka mogli odreagovati i javno izneti takve propuste u

24 „Izveštaj o LGBT pravima u Srbiji 2007. – Gej strejt alijansa GSA”, internet. Prema svedočenju organizacije Lambda za zaštitu LGBT populacije, incident je nastao kada su tri devojke odvedene u policijsku stanicu bez vidljivog razloga i objašnjenja nadležnih: „Ispred kafica ih je sačekala policija, tražila da ih legitimiše i počela da pravi spisak učesnika žurke. Kada sam i sama izašla i tražila da mi objasne odakle im pravo da popisuju ljude, policijski komandir je pozvao interventnu brigadu i naredio im da me privedu. Rekla sam da ću sama ući u ‘maricu’, ali su me oni ipak grubo gurnuli, o čemu svedoče povrede leve i desne nadlaktice. Privedene su još dve aktivistkinje, a kada je jedna od njih pokušala da pozove advokata, oduzet joj je mobilni telefon (Jelena Ajdarević, aktivistkinja NVO Lambda, GSA 2007, preuzeto iz dnevnog lista 24 sata). Niška policija demantovala je tvrdnje da je popisivala učesnike žurke: „Ni u kaficu ‘Azuro’ ni ispred njega 5. jula nije privedena nijedna osoba. Takođe, na toj lokaciji niko nije ni legitimisan niti je bilo ikakvog popisivanja. Sama žurka nije prijavljena blagovremeno, pa je protiv organizatora podneta prekršajna prijava” – izjavila je za 24 sata Lidija Pavlović, portparol niške policije.

25 Ispitanik svedoči o pozivu od strane policije pred najavu prajda u Splitu 2011, na privatni mobilni telefon uz raspitivanja (pri tome ispitanik tvrdi da ne zna otkud policiji njegov privatni broj telefona).

radu. Jedan od učesnika smatra da mu ta pozicija nekog ko „koristi usluge“ MUP-a itekako odgovara jer se oseća bezbedno iz pozicije branitelja ljudskih prava. Smatraju da samim tim što su deo neke od organizacija za zaštitu ljudskih prava, oni već nastupaju iz „zaštićene“ pozicije i svesni su da je to vrsta privilegije koju imaju. Ipak, reklo bi se da isto poverenje i iskustva nemaju oni pripadnici LGBT populacije koji nisu pri nekom od NVO-ova. Kod aktivista u Beogradu postoji svest da isto poverenje ne dele i ostali gejevi i lezbejke koji/koje nemaju pristup nevladinim organizacijama, medijima i onim kanalima koji bi im pružili neku vrstu zaštite.²⁶

164

Taj javni angažman je uveliko vezan i za organizaciju Parade ponosa: „Kada sam napolju, na ulici, ja jesam javno prepoznatljiv, ali iz nekog razloga nisam često napadan. Imao sam skoro jedan fajt, ali od tada ništa – nijedno dobacivanje, preteću poruku ili provokaciju. Ali ono što je zvrčka sa tim javnim autovanjem i naročito angažmanom u organizaciji prajda, jeste što smo se mi tim vidljivim javnim angažmanom u velikoj meri zaštitili! I to nije zato što je policija kao sa nama“ (misli se na saradnju koja već postoji, aktivista iz Novog Sada). Ostali aktivisti u Novom Sadu nemaju tako pozitivna iskustva bez obzira što su uključeni u rad LGBT organizacija. Jedan učesnik smatra da i sama činjenica da je neko iz LGBT organizacije neće mnogo pomoći pri susretu sa policijom (prilikom prijavljivanja incidenata): „Jedino na šta se upale jeste kada im pomeneš „prajd“. On potvrđuje činjenicu da većina osoba koje nisu u aktivizmu ne prijavljuje incidente jer se plaše da bi takva informacija mogla da procuri u javnost (u medije i sl). Učesnici fokus grupa su naglasili i da postoje razlike u radu policije u odnosu na veličinu mesta, tako da i ako smatraju da postoji napredak u odnosu policije prema LGBT populaciji²⁷ onda taj napredak vezuju uglavnom za Beograd ali ne i za manja mesta:

– Postoji napredak u radu policije. Ali jedno je Beograd, jer ono što ja znam, iskustva iz provincije, pa to je nešto sasvim drugačije. U Beogradu ja isto nemam poverenja u policiju dok u provinciji, u manjim mestima, odnos policije prema građanima i građankama je takav da je mnogo neprofesionalniji, manipulativniji i tako dalje (aktivista).

26 Aktivista je izjavio sledeće: „Imam vrlo veliko poverenje kada je policija u pitanju – iako velika većina ljudi sa kojima ja komuniciram i saradujem nema apsolutno nikakvo poverenje“.

27 Učesnici fokus grupa napredak u radu sa policijom uglavnom vide kao nešto što je povezano sa ulogom koju je policija odigrala u ranijim događanjima. Tako da se napredak vidi u odnosu na 2001. godinu kada je policija propustila da reaguje na napade gomile navijača i ekstremnih desničara i kada je bilo ozbiljno povređenih, do održavanja „prajda“ 2010. godine kada je imdž policije znatno promenjen (policija se pojavljuje odjednom kao zaštitnik seksualnih manjina čemu značajno doprinosi političko–medijska kampanja koja je promovisala MUP nakon „prajda“). Napredak se odnosi i na generalno povećanje vidljivosti LGBT osoba od strane institucija jer pre kampanje 2009. godine institucije se njima nisu ni bavile.

Jedan učesnik ovako objašnjava razliku između Beograda i Novog Sada po pitanju bezbednosti: „Postoji razlika, Novi Sad je drugačiji i manja je sredina. Ja sam na ulici najviše noću, od 23 do 4 ujutru i ti viđaš raznorazne stvari, ali ja se nikad nisam osetio sad nešto super ugrožen”.²⁸ U jednoj fokus grupi učesnici se složili da postoji taj paradoks male sredine, jer ako se desi neki napad brzo će se saznati ko je napadač, tako da to što „svako svakog zna“ funkcioniše kao neka vrsta „zaštite“. Pored toga, porodica i komšiluk uvek čuvaju „svoje“, razlozi za napade nisu iste vrste kao u većim gradovima.

Iako ovaj stav može zvučati kao da ide u prilog postojanju manje homofobije u manjim mestima, takva ocena bila bi preuranjena. Treba imati u vidu da je patrijarhalnost još uvek jedna od glavnih odlika neurbanizovanih sredina. U skladu s takvim sistemom vrednosti, homoseksualnost se najčešće negira, tvrdi se da takvo nešto ne postoji (tako da se ne mogu porediti veći gradovi u kojima se homoseksualnost neretko i otvoreno ispoljava pa zatim podleže i fizičkom nasilju, sa ispoljavanjem homoseksualnosti u ruralnim područjima gde ne postoji kontekst da se ona vidljivije ispolji i gde skoro da ne postoje javno deklarirane gej osobe). U slučaju da se neko i „autuje“ u tim sredinama, velika je verovatnoća da će i tu doći do žestokog otpora tj. do fizičkog napada, slično kao u većim gradovima. Dakle, postoji osnovna razlika u ispoljavanju homoseksualnosti zavisno od okruženja pa samim tim i različiti vidovi diskriminacije.

165

Drugi učesnik fokus grupe dao je sledeći primer koji objašnjava specifičnosti veomamalih sredina kada je osoba već prepoznata i označena kao gej : „Meni se desio napad. Ja sam iz veoma male sredine – oko 4.000 stanovnika. Nisam direktno autovan, ali svaka osoba koja me zna, na neki način zna da sam gej. Kada se desio homofobičan napad, došlo je i do fizičkog obračuna i nakon toga ja sam se sklonio. U takvoj situaciji, kada bi policija došla, prosto, ja bih ispao kriv“ (neaktivista).

Učesnik smatra da zbog svoje porodice takođe ne bi mogao da prijavi napad jer u maloj sredini ne bi mogao ostati zaštićen i anoniman. Dakle, pored same razlike u aktivističkom iskustvu veliku ako ne i presudnu ulogu igraju kulturološki faktori i okruženje (to se uklapa rezultate istraživanja koji su upadljivo različiti za tri grada iako govorimo o istom državnom sistemu i institucijama).

28 Nije netipično da osoba koja je LGBT „prolazi“ u jednom homofobnom društvu, tj. da nikad nije direktno osetila pretnju i diskriminaciju. Tako, neke osobe prosto razvijaju ili bolje mehanizme odbrane ili su vizuelno prepoznate kao strejt osobe (gej muškarac koji nije feminiziran i deluje vrlo muževno ili lezbejka koja (deluje kao da) ima sve karakteristike imidža ženstvenosti). U tom slučaju neke LGBT osobe mogu da prolaze kao strejt sve dok ne ispolje svoju orijentaciju. Te razlike svakako zavređuju detaljnu analizu života neheteroseksualne populacije u Srbiji.

Percepcija MUP-a kao institucije

Jedan nivo priče o policiji je vezan za te pojedinačne slučajeve nasilja. Međutim, u toku razgovora, učesnici su napravili jasnu distinkciju između tog nivoa rada službenika MUP-a od rada MUP-a kao ispolitizovane institucije (pored tehničkih i operativnih funkcija koje MUP obavlja, jasno je da ova institucija u ophođenju sa LGBT preslikava zvanične vrednosti i politiku vlasti). To se najbolje moglo videti u odgovorima na pitanje „Koja vam je prva asocijacija na policiju?“ Pojedini odgovori su bili: „To su autoritarne strukture“, „Kosovo tokom devedesetih i tortura nad albanskim stanovništvom (...) postoji i danas kontinuitet sa tom politikom“.

166

Ovakva zapažanja su ipak izuzetak s obzirom da mlađe generacije ne pamte ili su loše informisane o ulozi srpske policije devedesetih godina u dešavanjima na Kosovu. Sada, njihovo viđenje ovih struktura povezano je sa „prajdom“ (ovde se mora napomenuti da procesi kratkog trajanja tj. sam „prajd“ koji se popularisao poslednje dve godine na LGBT sceni u Srbiji umnogome određuje žižu pažnje o imidžu policije – ako su to nekad bili Kosovo i građanske demonstracije, danas je to Parada ponosa). Masovna dešavanja često formiraju kolektivno sećanje; jedan od učesnika je to opisao rečima da smo prisustvom na „prajdu“, hteli to ili ne, bili svedoci „istorijski važnog događaja“.

Ispitanici/istpitanice u ovom istraživanju prave direktnu vezu između pretnji i homofobičnih poruka sa delovanjem političkih institucija u Srbiji. Naime, oni smatraju da su pojedini političari i njihove izjave, delovanje Srpske pravoslavne crkve, sama zabrana Parade ponosa, faktori koji bitno doprinose njihovom osećaju nebezbednosti. U pitanju su ili relativizacija nasilja u tumačenjima političara ili ekstremni slučajevi opravdavanja nasilja nad tom populacijom. Neki od primera koji su navođeni a koji idu u prilog optužbi da postoji bliskost između pojedinih pripadnika MUP i ultradesničarskih organizacija jeste zajedničko saopštenje sindikata srpske policije i desničarske organizacije Srpski sabor Dveri u kome sindikat i Dveri zajednički pozivaju predstavnike LGBT organizacija da odustanu od Parade ponosa.²⁹ Desničarske struje su pozivale na otkazivanje Parade ponosa zbog navodnog očuvanja „porodičnih vrednosti“ i porodice kao „stuba društva i države“ pri čemu su pojedini visoki funkcioneri vladajuće stranke dali otvorenu podršku toj vrsti reakcionarne demagogije (Dragan Đilas je u emisiji Utisak nedelje izjavio da

29 Srpski sabor Dveri su poznati po svojim antiabortus i antigej kampanjama kao i po sloganu i posterima „Srpska Vojvodina“. Veza između Dveri i državnih struktura (misli se na period vlade od 2004. godine i aktuelne vlade od 2008.) je dokumentovana u emisijama B92, Insajder, gde se navode podaci o tome da aktuelna vlada iz budžeta poslednjih godina finansira projekte Dveri („Nasilje uz blagoslov, prvi deo“, internet), zatim, da su članovi ove organizacije zaposleni u Patrijaršiji SPC kao i veze između malverzacija u rudniku Kolubara, Demokratske stranke Srbije i finansiranja Dveri preko sumnjivih donacija – Dverima je u periodu od 2004. godine iy rudnika Kolubara dato 4,2 miliona dinara („Kolubara sponzor Dveri“, internet).

su njegovi stavovi bliski stavovima Dveri i da društvo nije spremno za održavanje „Parade”³⁰).

Što se tiče iskustava u radu sa policijom, aktivisti dosta pažnje posvećuju izjavama visokih zvaničnika i političko-društvenom kontekstu:

– Dačić je jedan od najsaradljivijih (koliko god mi bilo odvratno da to kažem s obzirom na njegovo SPS nasleđe), i postoji nekakav progres, ali oni i dalje nisu edukovani (aktivista).

– Postoji taj strah nemoći, od nasilja koje se suptilno zove diskriminacija. Nemam poverenja u državne institucije, i tu postoji beskrajno mnogo mehanizama posredne odnosno indirektno diskriminacije. Ne postoji svest da je policija servis građana i građanki i da mi od naših poreza dajemo njima platu i omogućavamo rad tog servisa – a to u nekoj kolektivnoj svesti ovdašnjeg društva ne postoji. Kada je u pitanju konkretno iskustvo u radu sa policijom na organizaciji „prajda”, dobijene su sledeće izjave tokom rada fokus grupa, ali i od aktivista koji su učestvovali u organizaciji „prajda” 2009, a koje su potvrđene naknadnim pitanjima:

167

– Ja na svu sreću nisam morao da učestvujem u pregovorima sa policijom ni prošle ni ove godine, oko „prajda”. Znam da je to užasno naporno i užasno neefikasno zato što se tu igra gomila nekih igara, zavlacenja, pokušaja pritisaka, zastrašivanja a sve sa ciljem da se ti ljudi navedu da odustanu od onoga što rade (aktivista koji je bio i 2010. i 2011. u organizaciji Parade ponosa).

– Što se tiče pritisaka u „prajdu” 2009, oni su se intenzivirali desetak dana pre zabrane, kada su oni već skontali šta će na kraju da urade. Bilo je slanja sms-ova noću sa ubeđivanjem da odustanemo, a najizraženiji harasment su bili sastanci sa policijom gde su prikazivali razne snimke mogućeg razbijanja skupa (aktivista).

– Pokazivali su snimak sa nekog protesta, kako se neki automobil zakucava u kordon policije, a policajci lete unaokolo od udara. Takođe su nam pričali kako ne mogu da kontrolišu ljude u centru grada i kako je verovatno da će neki imati pištolje koje mogu da sakriju u kafićima, ispod stolova, ako se sve bude dešavalo u centru grada, kako smo mi tražili – a da policija ne može sve to da kontroliše (aktivista, naknadno dobijena izjava).

Sa druge strane, predstavnici Ministarstva unutrašnjih poslova i Ministarstva odbrane smatraju da ne postoji nikakva diskriminacija i da policija i vojska ne pitaju svoje zaposlene o seksualnoj orijentaciji.³¹ Predstavnici MUP-a su tokom intervjuja naglasili i da se na sve prijavljene napade odmah reaguje. Na okruglom

30 „Đilas: Da je do mene, zabranio bih Prajd”, internet.

31 Intervju sa predstavnicima MUP-a i MO-a (Đurđević-Lukić et al. 2011).

stolu koji je održan povodom prezentacije izveštaja „LGBT populacija i reforma sektora bezbednosti” (Đurđević–Lukić et al. 2011), visoki predstavnici MUP-a su odgovarali na pitanja i komentare članova LGBT organizacija i zajednice³². Tom prilikom negira da je postojala diskriminacija organizatora Parade ponosa i da policija ne poseduje spiskove LGBT osoba (jedan od predstavnika MUP-a je tom prilikom dodao da spiskovi možda postoje ali za neka manja mesta, gde se ljudi inače znaju).

Takođe, predstavnici MUP-a su tokom intervjua naveli da su oni pozivali pripadnike/pripadnice LGBT populacije, preko njihovih nevladinih organizacija, da apliciraju za rad u policiji i kako ne bi imali ništa protiv da pripadnici manjinskih seksualnih grupa rade u toj instituciji.³³ Učesnici jedne od fokus grupa rekli su nam da nikada i nisu dobili poziv iz MUP-a da se zaposle u toj instituciji, a pitanje: „Da li mislite da ste tamo dobrodošli?” – naišlo je na podsmeh (Đurđević–Lukić et al. 2011: 34).

168 **Zaključak**

Rezultati pilot-istraživanja o tome kako LGBT populacija percipira sektor bezbednosti ukazuju da i pored zadovoljavajućeg pravnog okvira, neheteroseksualne osobe u Srbiji i dalje trpe diskriminaciju. Postoji pre svega strah od ugroženosti fizičke bezbednosti, pa u tom smislu ovoj populaciji jeste važan rad policije. Na osnovu rada pet fokus grupa u kojima je sprovedeno istraživanje, može se reći da LGBT osobe uglavnom nemaju dovoljno poverenja u rad policije, da je ta percepcija vezana za slučajeve nasilja koje su pretrpeli kao i na osnovu posmatranja rada policije kao institucije (iz odgovora je jasno da se policija doživljava kao ispolitizovana institucija čije delovanje, a posebno u vreme održavanja „prajda” umnogome zavisi od celokupne političke situacije, reagovanja institucija u slučaju pretnji ultradesničarskih organizacija, izjava političara i njihov odnos prema samoj LGBT populaciji).

Takođe, nepoverenje proizvodi i neprijavlivanje napada jer postoji strah da će i samo obraćanje institucijama dovesti do nove diskriminacije. Smatra se da su slučajevi pred pravosudnim organima spori ili da do njih nikad i ne dođe, a da same institucije ne čine dovoljno na otklanjanju diskriminacije prema LGBT osobama. Često se taj odnos institucija povezuje i sa reagovanjem policije na druge ranjive grupe: „Desi se i da žena bude pretučena – i ko će i nju da zaštiti... pa njega bi ako je gej, sahranili“ (neaktivista). Učesnici fokus grupa uočili su i da

32 Okrugli sto o rezultatima istraživanja „LGBT populacija i reforma sektora bezbednosti” koje je sproveo Centar za istraživanje javnih politika, organizovan je u Misiji OEBS-a u Srbiji 8. decembra 2011. U diskusiji su učestvovali predstavnici MUP-a i MO-a, aktivisti LGBT organizacija i LGBT osobe van organizacija.

33 Intervju u MUP-u 21. oktobar 2011. (Đurđević–Lukić et al. 2011).

postoje razlike u radu policije s obzirom na veličinu mesta – policija spremnije reaguje kada je u pitanju Beograd u poređenju sa manjim mestima u unutrašnjosti Srbije. Takođe, institucije reaguju znatno bolje kada znaju da je osoba vezana za neku organizaciju koja iza nje stoji.

Može se reći da se položaj LGBT populacije neće znatno promeniti sve dok se ne promeni opšta klima u društvu. Na institucionalnom nivou prvenstveno se misli na razrešavanje zločina iz mržnje koji su u Srbiji u porastu³⁴ – tokom samo poslednje dve godine desili su se napadi na romsko naselje u selu Jabuka, diskriminatorne izjave i pozivi na linč u vreme donošenje Zakona o zabrani diskriminacije, pokušaji i održavanje Parade ponosa 2009. i 2010. godine.

Sudski postupci igraju važnu ulogu u stvaranju tolerantnije klime, a ako su sudski postupci neefikasni i ako postoji sumnja da sudstvo podleže korupciji³⁵ neće postojati ni poverenje marginalizovanih grupa da se upuštaju u takve postupke. Sa druge strane, reakcije društva mogu uspešnije doprineti da se stvori klima vaninstitucionalnog odgovora na nasilje (misli se na stvaranje tolerantnije klime koju kreiraju sami građani bez oslanjanja na represiju državnih aparata. Mnogi levičarski pokreti u svetu apelovali su na različite oblike udruživanja građana u borbi za prava svojih sunarodnika koji su različite rase, vere ili nacije, upravo kroz širenje klime suživota i odbijanja šovinističkih izgrednika).

169

Primljeno: 20. februar 2012.

Prihvaćeno: 14. april 2012.

Literatura

„Amnesti: Zabrana parade crni dan za prava u Srbiji”, (internet) dostupno na: <http://www.kurir-info.rs/vesti/amnesti-zabrana-parade-crni-dan-za-prava-u-srbiji-131280.php> (pristupljeno 22. januara 2012).

Ber, Vivijen (2001): *Uvod u socijalni konstrukcionizam*, Beograd: Zepter book world.

„Da li misliš da u Srbiji postoji sistemska diskriminacija LGBT osoba?”, (internet) dostupno na: <http://www.labris.org.rs/poll-results/da-li-mislis-da-u-srbiji-postoji-sistemska-diskriminacija-lgbt-osoba.html> (pristupljeno 5. februara 2012).

34 Organizacije civilnog društva (Gej strejt alijansa i Komitet pravnika za ljudska prava) uputile su u februaru 2012. predlog da se u Krivični zakonik Republike Srbije uvede institut zločina iz mržnje. Ne postoji precizna evidencija, ali procene organizacija za ljudska prava govore da je zabrinjavajući porast nasilja zasnovan na mržnji i netoleranciji, a čija su najčešća meta pripadnici/ce nacionalnih i etničkih manjina, verskih zajednica, seksualnih manjina, osoba sa invaliditetom i mnogih drugih grupa.

35 U izveštaju američkog Stejt departmenta za 2009. godinu, ocenjuje se da su sudovi u Srbiji i dalje podložni korupciji i političkom uticaju. U 2012, prema izveštaju organizacije Transparentnost Srbija, Srbija je u 2011. nazadovala i pala na listi zemalja po stepenu korupcije za osam mesta. Od 183 zemlje u kojima je indeks korupcije meren, Srbija je na 86. mestu. Prema rezultatu istraživanja Transparentnosti, oblasti u kojima se najčešće daje mito jesu policija (14,8 odsto), pravosuđe (13,2 odsto), zdravstvo (12,7 odsto) i carina (12,4 odsto).

- „Dežer: Ne postoji uslov EU da Srbija održi Paradu ponosa“ (2011), *Blic*, 27. septembar, str. 3.
- „Đilas: Da je do mene, zabranio bih Prajd“, (internet) dostupno na: http://www.b92.net/video/videos.php?nav_category=905&yyyy=2011&mm=10&dd=03&nav_id=546498 (pristupljeno 10. decembra 2011).
- Đurđević-Lukić, Svetlana, Radoman, Jelena, Radoman, Marija, Anđelković, Branka (2011), LGBT populacija i reforma sektora bezbednosti u Republici Srbiji, Beograd: Misija OEBS u Srbiji i Centar za istraživanje javnih politika.
- European Commission (2011), *Analytical Report Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Commission Opinion on Serbia's application for membership of the EU*, COM (2011) 668, Brussels.
- „Homoseksualnost je neprirodna i grešna“, (internet) dostupno na: <http://pravoslavljje.spc.rs/broj/1046/tekst/homoseksualnost-je-neprirodna-i-gresna/print/lat> (pristupljeno 5. aprila 2012).
- „Homofobija u Srbiji“, (internet) dostupno na: http://www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2010&mm=07&dd=02&nav_id=442809 (pristupljeno 17. aprila 2012).
- „Izveštaj o LGBT pravima u Srbiji 2007 – Gej strejt alijansa GSA“, (internet) dostupno na: <http://www.gayecho.com/Aktivizam.aspx?id=6328&grid=2001&page=4> (pristupljeno 20. decembra 2011).
- „Kolubara sponzor Dveri“, (internet) dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/232157/Kolubara-sponzor-Dveri> (pristupljeno 2. aprila 2012).
- Kuljić, Todor (2002), *Prevladavanje prošlosti*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava.
- „LGBT populacija i reforma sektora bezbednosti“, (internet) dostupno na: <http://publicpolicy.rs/wp-content/uploads/2011/12/LGBT-populacija-i-reforma-sektora-bezbednosti.pdf>. (pristupljeno 19. novembra 2011).
- Maljković, Dušan (2011), „Kako huliganizovati neprijatelja: „kvir“ univerzalizacija protiv politike identiteta“, (internet) dostupno na: <http://www.cks.org.rs/2012/04/kako-huliganizovati-neprijatelja-%E2%80%9Ekvir-univerzalizacija-protiv-politike-identiteta/> (pristupljeno 20. marta 2012).
- „Nasilje uz blagoslov, prvi deo“, Insajder B92, (internet) dostupno na: http://www.b92.net/info/emisije/insajder.php?yyyy=2010&mm=11&nav_id=473900 (pristupljeno 18. aprila 2012).
- „Proces protiv Miše Vacića: Fasista provocira i na sudenju“, (internet) dostupno na: <http://www.e-novine.com/drustvo/54854-Faista-provocira-suenju.html> (pristupljeno 25. decembar 2011).
- Radoman, Marija (2011), *Stavovi i vrednosne orijentacije srednjoškolaca u Srbiji*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- „Zabrana Parade 2009. neustavna“, (internet) dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=12&dd=30&nav_category=12&nav_id=569993 (pristupljeno 23. decembar 2011).
- Živković, Ljiljana, Vučković, Dragana (2006), *Čitanka – Od A do Š o lezbejskim i gej ljudskim pravima*, Beograd: Labris.

Marija Radoman

RESEARCH ON LGBT PERCEPTIONS ABOUT SECURITY SECTOR

Summary

This paper presents a survey of LGBT attitudes towards the security sector in Serbia. During the five focus groups with LGBT persons, we determined the basic characteristics of police attitudes towards sexual minorities. By examining the relationship between the police and the sexual minorities, the author attempts to determine the institutional practice towards homosexuality. The study also notes the differences between respondents based on their status and the size of their place of residence. This paper looks at events such as the Pride Parade, which lead to the appearance of anti-gay factions and political conflicts.

Keywords: Institutions, Pride, LGBT, security sector, focus groups, LGBT activism.